ISSN 2654-2366

Archive

Archive Offprint

ARCHIVE

Open Access Scientific Journal

ISSN 2654-2366

Volume 9 – 2013 Offprint

Volume No: Archive Volume 9, 2013
Editor: K. Kalogeropoulos
Date: December 04, 2013

Cite as: Φιλιππόπουλος, Μ. (2013). Οι Βυζαντινοί και οι άλλοι τον 11ο και 12ο αιώνα, *Archive*, 9, 25-29. DOI 10.5281/zenodo.4527821

.

Οι Βυζαντινοί και οι άλλοι τον 11ο και 12ο αιώνα

Λέξεις κλειδιά: *βυζαντινή αυτοκρατορία, βυζαντινή παιδεία, Εβραίοι, Ενετοί, θρησκεία, χριστιανισμός*

Μ. Φιλιππόπουλος, Πολιτισμολόγος (ΕΑΠ):

Abstract
From an entire millennium of the Byzantine Empire, in this essay we will focus on two important centuries, 11th and 12th. What will mainly concern us is the Byzantine society in relation to the "others", that is minorities and groups of people of foreign origin and religion. This essay is divided into two main parts. In the first we will describe the ways and means through which the inhabitants of the Byzantine Empire came in contact with the groups of individuals mentioned above. These contacts were not something that took place exclusively inside the empire, but also outside it, in neighboring peoples. In the second part we will be concerned with the treatment of non-Greek and non-Greek-speaking population groups by the Byzantines within the empire.

Από μια ολόκληρη χιλιετία βυζαντινής αυτοκρατορίας, στο παρόν δοκίμιο θα εστιαστούμε σε δυο σημαντικούς αιώνες, τον 11ο και τον 12ο. Αυτό που βασικά θα μας απασχολήσει είναι η κοινωνία του Βυζαντίου σε σχέση με τους «άλλους», δηλαδή μειονότητες και ομάδες ατόμων ξένης προέλευσης και θρησκείας. Η προσπάθεια μας αυτή χωρίζεται σε δυο βασικά μέρη. Στο πρώτο θα περιγράψουμε τους τρόπους και τις διόδους μέσω των οποίων οι κάτοικοι της βυζαντινής αυτοκρατορίας έρχονταν σε επαφή με τις ομάδες των ατόμων που προαναφέραμε. Οι επαφές αυτές δεν ήταν κάτι που γινόταν αποκλειστικά στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας, αλλά και έξω από αυτήν, σε γειτονικούς λαούς. Στο δεύτερο μέρος θα μας απασχολήσει η αντιμετώπιση που είχαν οι αλλόθρησκες και οι μη ελληνόφωνες πληθυσμιακές ομάδες, από τους Βυζαντινούς στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας.

Το αντικείμενο ίσως δεν είναι και τόσο απλό όσο φαντάζει. Ο λόγος είναι ότι η εικόνα της βυζαντινής κοινωνίας, στο μέτρο που μπορούμε να διακρίνουμε μέσα από τα χαρακτηριστικά της που αφορούν στο θέμα μας είναι γεμάτη αντιθέσεις. Μέσα από ένα πλήθος, διαφορετικών μεταξύ τους, ξένων ομάδων, παρατηρούμε άτομα αυτά άλλα συμπεριλαμβάνονται στην τάξη των δούλων και άλλα να εμφανίζονται ακόμα και μέσα στη σύγκλητο (Γάσπαρης *et al*. 1999, 42) προκαλώντας βέβαια τη δυσφορία των Βυζαντινών. Το ερώτημα που γεννάται είναι αν αυτές οι αντιθέσεις δυσχέραναν τη συμπεριφορά και την εφαρμογή της βυζαντινής πολιτικής προς τους ξένους. Και αν ναι, με ποιο τρόπο και πώς συμπεριφέρονταν σε αυτές τις ομάδες, ώστε να μη δημιουργήσουν πρόβλημα οι συγκεκριμένες αντιθέσεις στο σύνολο της βυζαντινής κοινωνίας; Σε αυτά τα ερωτήματα θα επανέλθουμε αργότερα. Ας δούμε πρώτα με ποιούς τρόπους έρχονταν σε επαφή οι Βυζαντινοί με τις ομάδες και τα άτομα που αναφέρθηκαν πιο πάνω.

Η εικόνα της βυζαντινής κοινωνίας στον 11ο και 12ο αι.
Πριν ξεκινήσουμε την ανάπτυξη του θέματος, θεωρούμε χρήσιμο να αναφερθούμε συνοπτικά στην εικόνα της βυζαντινής κοινωνίας τον 11ο και 12ο αιώνα. Η παρουσία ξένων ήταν εντονότατη, τόσο στην επαρχία με την, από αιώνες νωρίτερα, εγκατάσταση νομαδικών φύλων - όπως οι Σλάβοι- όσο και μέσα στις μεγάλες πόλεις της αυτοκρατορίας. Ενδεικτική είναι η κατάσταση της Κωνσταντινουπόλεως που είχε γίνει ένα *χωνευτήρι ετερόκλητων στοιχείων*

(Mango 1999, 26), στο οποίο αντιπροσωπευόταν μεγάλος αριθμός ξένων γλωσσών. Επομένως, ήταν λογικό το αποτέλεσμα ύπαρξης επαφών ανάμεσα σε Βυζαντινούς και ξένους σε καθημερινή βάση. Επιπλέον, είναι χρήσιμο να κατηγοριοποιήσουμε τις διόδους μέσω των οποίων γίνονταν αυτές οι επαφές σε τρεις βασικούς άξονες˙ τη βυζαντινή παιδεία, το εμπόριο και η χριστιανική θρησκεία. Κάθε μια από τις διόδους περιλαμβάνει διάφορους τρόπους που βοηθούσαν στην εφαρμογή και πραγμάτωση των επαφών που εξετάζουμε. Λόγου χάριν η βυζαντινή παιδεία εξαπλώνεται και «ενοποιεί» τους πληθυσμούς, με τη χρήση της ελληνικής γλώσσας, το βιβλίο, τις μεταφράσεις λογοτεχνικών και άλλων έργων, και η θρησκεία με τις αποστολές προσηλυτισμού γειτονικών λαών και τις θρησκευτικές γιορτές.

Παιδεία, Εμπόριο, Χριστιανική Θρησκεία

Η βυζαντινή παιδεία, που τον 11ο αιώνα χαρακτηρίστηκε δισυπόστατη από τον Μιχαήλ Ψελλό (Guillou 1998, 372), έδωσε ευκαιρία για μετάδοση γνώσης τόσο των πατέρων της εκκλησίας όσο και της γνώσης των αρχαίων Ελλήνων. Ο τρόπος που βοήθησε στην εκατέρωθεν μετάδοση γνώσης (μεταξύ Βυζαντινών και ξένων) ήταν το βιβλίο και η μετάφραση. Στη λογοτεχνία δεν ήταν λίγα τα βιβλία που «πέρασαν» στα αραβικά, αρμενικά, αιθιοπικά και άλλες γλώσσες, καθώς και ξένα έργα στα ελληνικά όπως το κείμενο του Muza (Beck 1999, 95) τον 12ο αιώνα . Παρόλα αυτά το ενδιαφέρον (Guillou, 1998, 386) για ξένη λογοτεχνία στην Κωνσταντινούπολη θα γίνει εντονότερο τον επόμενο αιώνα. Η μετάφραση βιβλίων βοήθησε και σε άλλους τομείς όπως την αρχαία ελληνική φιλοσοφία, τις θετικές επιστήμες, τη θεολογία, την ιατρική κ.α. Επιπλέον, παρατηρούμε και μερικά κείμενα όπως έργα του Ιωάννη Τζέτζη (Kazhdan and Wharton Epstein, 1997, 450) γραμμένα σε δημώδη γλώσσα, προκειμένου να γίνεται αντιληπτός και από τους μη ελληνόγλωσσους πληθυσμούς.

Ένα άλλο μέσο ήταν η ελληνική γλώσσα, που ίσως αποτέλεσε τη βασικότερη δίοδο επαφής των βυζαντινών Ελλήνων με τους υπόλοιπους. Είναι ορθό αυτό όμως, αν λάβουμε υπ’ όψιν μας ότι σχεδόν μόλις το ένα τρίτο του πληθυσμού είχε ως μητρική γλώσσα την Ελληνική (Mango 1999, 357); Πιστεύω πως ναι, αλλά για τη χρήση και εξάπλωσή της χρειάσθηκε η αποδοχή από το πληθυσμό της νέας κοινής πίστης του χριστιανισμού, καθώς και η δυαδικότητα της βυζαντινής παιδείας που αναφέρθηκε ανωτέρω. Ο χριστιανισμός, ένα ακόμα στοιχείο επαφής στο οποίο θα επανέλθουμε παρακάτω, μαζί με την ελληνική γλώσσα δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για τη συγκρότηση μιας ενιαίας κοινότητας (Γάσπαρης et al. 1999, 33). Δεν είναι τυχαίο που το «ταίριασμα» χριστιανισμού και ελληνικής γλώσσας το συναντάμε συχνά και ιδίως στις αποστολές προσηλυτισμού στο χριστιανικό δόγμα γειτονικών λαών. Εξάλλου, η ανατολική ορθόδοξη εκδοχή του χριστιανισμού, που ήταν και το μεγαλύτερο επίτευγμα των Βυζαντινών (Toynbee 1992, 126), βασίστηκε στα δύο προαναφερθέντα στοιχεία.

Περνάμε τώρα σε μια άλλη δίοδο, τη θρησκεία. Εδώ απλώς θα συμπληρώσουμε μερικά ακόμα στοιχεία στον χριστιανισμό, μια και σε αυτόν αναφερθήκαμε προηγουμένως. Το χριστιανικό δόγμα, απαλλαγμένο από τις ανατολικές επιρροές του παρελθόντος (Γάσπαρης et al. 1999, 107) και τις εσωτερικές αναστατώσεις που του προκάλεσαν, καλά εδραιωμένο πλέον στην βυζαντινή αυτοκρατορία, αποτέλεσε -αρχικά μέσω των ιεραποστολών- τρόπο επαφής μεταξύ Βυζαντινών και ξένων. Οι επαφές αυτές έγιναν πιο άμεσες μετά την αφομοίωση της πίστης από τους δεύτερους και την από κοινού συμμετοχή τους σε μεγάλες γιορτές. Για παράδειγμα, αναφέρεται πως στα Δημήτρια της Θεσσαλονίκης η προσέλευση ξένων ήταν αρκετά μεγάλη (Kazhdan and Wharton Epstein 1997, 410).

Η αναφορά μας στις διόδους και τους τρόπους επαφής που εξετάζουμε, ολοκληρώνεται με τη δραστηριότητα του εμπορίου. Η έντονη έλλειψη είχε ως αποτέλεσμα την οικονομική δραστηριοποίηση των ξένων (Toynbee 1992, 127). Το εμπόριο πέρασε στα χέρια τους, αφού οι Βυζαντινοί Έλληνες προτιμούσαν τα τολμηρά ταξίδια μάλλον ως ιεραπόστολοι παρά ως έμποροι. Επίσης, είχαν δημιουργηθεί μεγάλες κοινότητες Εβραίων στο Βυζάντιο, όπως στην περιοχή Πέτα (Kazhdan and Wharton Epstein 1997, 413). Βεβαίως, εκτός των όσων λέχθηκαν, υπήρχαν και άλλοι τρόποι επαφής, που τους αναφέρουμε επιγραμματικά -καλλιτεχνικές και αθλητικές εκδηλώσεις, συνοικέσια αυτοκρατορικών μελών με ξένους ευγενείς (Kazhdan and Wharton Epstein, 1997, 448), παρουσία δούλων ως υπηρετικό προσωπικό, κατάταξη σε μισθοφορικά τάγματα της αυτοκρατορίας, κ.ά. Άξια αναφοράς είναι η παρουσία και *πολιτιστική* επιρροή καλλιτεχνών στη Σερβία, κατά την εποχή του κράλη Στεφάνου Μιλιουτίν, που ενίσχυαν με την παρουσία τους τους την αίγλη της βυζαντινής αυλής (Γάσπαρης *et al*. 1999, 122).

Η αντιμετώπιση των ξένων στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας

Σε αυτό το σημείο, περνάμε στον δεύτερο θεματικό άξονα της μελέτης μας, που αφορά στην αντιμετώπιση των ξένων από τους Βυζαντινούς στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας. Όσοι ξένοι ανήκαν στη τάξη των δούλων ίσως να αδικούνται από τον χαρακτηρισμό. Είχαν κάπως καλές συνθήκες μεταχείρισης και την, νομικά κατοχυρωμένη, δυνατότητα απόδοσης και εξαγοράς της ελευθερίας τους (Γάσπαρης *et al*. 1999, 87). Ενίοτε αυτή η ελευθερία συνοδευόταν από οικονομικές παροχές. Μπορούμε να πούμε πως *δεν περνούσαν χειρότερα από έναν απλό μεροκαματιάρη* (Beck 2000, 348). Η καλή μεταχείριση εκ μέρους του Βυζαντινού κράτους, εκτός των δούλων αφορά και στους υπόλοιπους ξένους. Εδώ βέβαια φαίνεται και η διαφορά μεταξύ φεουδαρχικού και βυζαντινού συστήματος (Γάσπαρης *et al*. 1999, 81). Ο ξένοι συμμετείχαν ακόμα και σε προγράμματα πρόνοιας, κάτι που προκαλούσε την έντονη δυσφορία του βυζαντινού λαού (Γάσπαρης *et al*. 1999, 80). Η εύνοια των ξένων εκ μέρους της βυζαντινής αυλής ερχόταν ενίοτε σε αντίθεση με τα συμφέροντα μεγάλων οικογενειών της αυτοκρατορίας. Στα χρόνια του Βασίλειου Β΄ μεγαλοκτηματίες στερήθηκαν των περιουσιών τους προς όφελος της ανερχόμενης στρατιωτικής αριστοκρατίας, που περιελάμβανε στις τάξεις της και πολλούς ξένους (Γάσπαρης *et al*. 1999, 85). Μπορούμε, συνεπώς να μιλάμε για ένα βυζαντινό κράτος που ασκούσε περιστασιακά ευνοϊκή πολιτική σε θέματα ισονομίας και καλής συμπεριφοράς βασιζόμενη σε ένα χριστιανικό υπόβαθρο και γενικότερα στην κοσμοθεωρία του (Γάσπαρης *et al*. 1999, 89).

Αυτό θα το διαπιστώσουμε, παρατηρώντας και την άλλη διάσταση του θέματος, λαμβάνοντας πάντα υπόψη ότι επανέρχεται και το ζήτημα των έντονων αντιθέσεων της συμπεριφοράς των Βυζαντινών απέναντι στους *ξένους*. Παρατηρούμε, λοιπόν, πως παρέχονται αφενός αρκετά προνόμια του κράτους προς τους ξένους και την ίδια στιγμή παρατηρείται δυσφορία στις αντιδράσεις των Βυζαντινών, καθώς καταγράφονται περιπτώσεις στις οποίες η συμπεριφορά κράτους και πολιτών παρουσιάζει έντονα αρνητικό χαρακτήρα.

Στα χρόνια του Κομνηνού η στρατιωτική υπηρεσία ήταν το μόνο προσοδοφόρο επάγγελμα. Οι φορολογικές απαιτήσεις του κράτους από τους πολίτες αυξήθηκαν. Σε αυτό παρατηρήθηκαν και καταχρήσεις των εισπρακτόρων, στους οποίους υπήρχαν πολλοί ξένοι, προκαλώντας τη μεγάλη αγανάκτηση των φορολογουμένων (Ostrogorsky 1981, 62). Η αγανάκτηση αυτή δεν έλειπε και στις τάξεις των στρατιωτικών, που λόγω των προβλέψεων του προγράμματος πρόνοιας, πλήρωναν φόρο, όπως παραπονιόταν κάποιος Βυζαντινός σε κάποιο *μιξοβάρβαρο ανδράριο που δεν είχε ιδέα από πόλεμο* (Γάσπαρης et al. 1999, 80). Ένα επιπλέον γεγονός ήταν

και η παραχώρηση μεγάλων προνομίων σε όσους βοηθούσαν το Βυζάντιο στις εμπόλεμες καταστάσεις. Οι παραχωρήσεις αυτές, στη περίπτωση της νίκης των Βυζαντινών επί των Νορμανδών με τη στήριξη των Βενετών, χαρακτηρίστηκαν ως υπερβολικές από τον βυζαντινό λαό. Οι Βενετοί έμποροι είχαν απαλλαγή πληρωμής εισαγωγικών και εξαγωγικών τελών. Δεν υπήρχε τελωνιακός έλεγχος στα εμπορεύματα τους και διέθεταν δικές τους προκυμαίες στο λιμάνι της Κωνσταντινούπολης. Με λίγα λόγια ένα χρυσόβουλο της 5ης Μαΐου 1082 απαγόρευε στον οποιοδήποτε να αντιταχθεί στα προνόμια που προβλέπονταν για τους Βενετούς (Βαλτέρ 1970, 153).

Επιπλέον, ευνοούμενη ήταν και η συνοικία τους που λάμβανε επιχορήγηση του Βυζαντινού κράτους. Παρόμοια συμπεριφορά παρατηρείται και στους Πιζανούς που απολάμβαναν προνομιακή τελωνειακή μεταχείριση. Είχαν ιδιαίτερες θέσεις στον ιππόδρομο και την αγία Σοφία, και όπως και οι Βενετοί, δικές τους προκυμαίες στο λιμάνι και επιχορηγούμενες συνοικίες (Βαλτέρ 1970, 154). Η λατινόφιλη πολιτική αποδοκιμάστηκε από τους Βυζαντινούς και ιδιαίτερα από τα στρώματα των αξιωματούχων. Δεν άργησαν να αντιταχθούν σε αυτή με επιθέσεις και λεηλασίες στη συνοικία των Βενετών με τη καθοδήγηση του Ανδρόνικου Κομνηνού. Πολλοί από τους αιχμαλώτους πουλήθηκαν στους Τούρκους (Βαλτέρ 1970, 160).

Εδώ χρειάζεται ίσως να αναφερθεί πως δεν είχαν όλες οι συνοικίες των ξένων προνομιακή μεταχείριση. Για παράδειγμα, η συνοικία των Εβραίων στην Πέτα ήταν υποβαθμισμένη και οι κάτοικοί της υφίσταντο αυστηρό έλεγχο κατά την είσοδό τους στην Κωνσταντινούπολη. Η συμπεριφορά των Βυζαντινών ήταν χλευαστική απέναντί τους, με χαρακτηρισμούς όπως «*ούτε βυρσοδέψης θα καταδεχόταν να ήταν μαζί τους*» (Βαλτέρ 1970, 150).

Ένα ακόμα στοιχείο της άνισης και αντιφατικής συμπεριφοράς των Βυζαντινών είναι τα υποτιμητικά έως και *ρατσιστικά* συναισθήματα που έτρεφαν προς τους ξένους, ακόμα και για ομάδες που τύχαιναν την εύνοια του αυτοκράτορα. Στο έργο της, «Η πολιτική ιδεολογία της βυζαντινής αυτοκρατορίας», η Ελένη Γλυκατζή-Αρβελέρ μας αναφέρει παραδείγματα για το πώς αντιλαμβάνονταν οι Βυζαντινοί τους αλλόθρησκους και τους ξένους. Το τάγμα των Αρμενίων του αυτοκρατορικού στρατού χαρακτηριζόταν ως «*άστατον και πολυπλανές*». Από τους ρατσιστικούς χαρακτηρισμούς δεν διέφευγαν ούτε οι προνομιούχοι Λατίνοι, που αναφέρονταν ως άτομα που «*δεν έχουν βγει ακόμα εντελώς από τη βαρβαρότητα, είναι ανίκανοι να κατανοήσουν τις αποχρώσεις του δόγματος, και μετά βίας είναι σε θέση να καταλάβουν το μυστήριο της αγίας τριάδος.* ». Αυτό, όμως, που κάνει ιδιαίτερη εντύπωση στο ρατσιστικό πλαίσιο στο βυζαντινό κράτος είναι η ισχύς των βασανιστηρίων στα αποκαλούμενα «*γένη χωρίς τιμή*», δηλαδή τους ξένους, ενώ υπήρχε ρητή απαγόρευση να γίνονται στους Βυζαντινούς (Γλυκατζή-Αρβελέρ 1992, 63).

Συμπεράσματα

Σε γενικές γραμμές, η συμπεριφορά του βυζαντινού κράτους και των κατοίκων του προς τις ξένες πληθυσμιακές ομάδες δεν μπορεί να παραλληλιστεί και ταυτιστεί με αυτή των χωρών της δύσης ή και όλου του μεσαιωνικού κόσμου. Είναι διαφορετική, παρά τις αντιφάσεις που αναπτύξαμε παραπάνω. Η διαφορετικότητα αυτή πιστεύουμε οφείλεται σε δύο λόγους. Ο ένας είναι ο χριστιανισμός και η κοσμοθεωρία του βυζαντινού ανθρώπου, που θέλει τον εαυτό του μάλλον υπήκοο του ανώτερου άρχοντα, παρά μέλος κάποιου γένους. Ο άλλος είναι η επιτυχής αποδοχή και εξάπλωση της βυζαντινής παιδείας, μαζί με τη νέα πίστη, στους γειτονικούς λαούς, αλλά και σε ομάδες μέσα στην αυτοκρατορία. Το μεγαλύτερο επίτευγμα, και σε αυτό θα συμφωνήσουμε με τον Arnold Toynbee στο έργο του «Οι Έλληνες και οι κληρονομιές τους»

ήταν η ανατολική ορθόδοξη εκδοχή του χριστιανισμού. Επίσης, αποτέλεσμα ήταν και η αφομοίωση των ξένων και η συγκρότηση ενιαίας κοινότητας στη βυζαντινή αυτοκρατορία. Σε αυτό σαφώς βοήθησαν και οι έντονες και συχνότατες επαφές των Βυζαντινών με αυτές τις ομάδες. Αν και παρουσιάστηκαν περιπτώσεις περιθωριοποίησης, όπως της Εβραϊκής κοινότητας της Πέτα, δεν ήταν αρκετές ώστε να εμποδίσουν τα παραπάνω επιτεύγματα. Εντέλει, ας μη ξεχνάμε πως όλα αυτά επιτεύχθηκαν σε ένα Βυζάντιο «πολυεθνικό», όπου οι Βυζαντινοί Έλληνες σε σχέση με τον υπόλοιπο πληθυσμό αποτελούσαν τη μειονότητα και όχι την πλειονότητα.

Βιβλιογραφία

Βαλτέρ, Ζ. 1970, *Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο, «Στον αιώνα των Κομνηνών (1081-1180)»*, Θεσσαλονίκη: Ωκεανίς

Γλυκατζή-Αρβελέρ, Ε. 1992, *Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας,* Αθήνα: Ψυχογιός.

Γάσπαρης, Χ., Νικολούδης, Ν., Πέννα, Β. 1999, *Ελληνική Ιστορία, Βυζάντιο και Ελληνισμός,* Τόμ. Β΄, Πάτρα: ΕΑΠ.

Beck, H-G. 1999, *Ιστορία της Βυζαντινής δημώδους λογοτεχνίας,* Αθήνα: ΜΙΕΤ.

Beck, H-G 2000, *Η Βυζαντινή Χιλιετία,* Αθήνα: ΜΙΕΤ.

Guillou, A. 1998, *Ο Βυζαντινός Πολιτισμός,* Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Kazhdan, A., Wharton Epstein, A. 1997, *Αλλαγές στον Βυζαντινό πολιτισμό κατά τον 11ο και 12 ο αιώνα,* Αθήνα: ΜΙΕΤ.

Mango, C. 1999, *Βυζάντιο, η Αυτοκρατορία της νέας Ρώμης,* ΜΙΕΤ, Αθήνα.

Toynbee A. 1992, *Οι Έλληνες και οι κληρονομιές τους,* Αθήνα: Καρδαμίτσας.

Ostrogorsky G. 1981, *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους,* Τόμ. Γ΄, Αθήνα: Βασιλόπουλος.

ARCHIVE ISSN 2654-2366 EBE/NLG